

SAYI 37 • 2011

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

İSAM 

Haz. Davud Erkan,

II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Ferîki Eğinli Said Paşa'nın Hâtırâtı, I-II. (1876-1880).

İstanbul: Bengi Yayınevi, 2011, 592 sayfa.

Eğinli Said Paşa (1830-1896), II. Abdülhamid tarafından tahta çıkışında en güvendiği adamlardan biri olarak, mâbeyn ferikliğine getirilmiş, Ali Suavî'nin mahlû' hükümdar V. Murâd'ı tekrar tahta çıkartmak üzere tertiplelediği Çırağan Baskını (21 Mayıs 1878) akabinde son derece artan ve bütün davranışlarına yön veren şüphe ve vehminin kurbanı olarak azle uğramış ve Anadolu'da bir dizi valiliklere tayin edilmiş olarak âdeta örtülü bir sürgün cezasına çarptırılmış olarak uzun seneler İstanbul'a dönememiş, döndükten sonra da (1887) vefat tarihine kadar (21 Şubat 1896) tarassut altında yaşamak zorunda kalmıştır. Bu anlamda uğradığı muamele ve paylaştığı akıbet, kardeşi Murâd'ın adamı ve Genç Osmanlılar camiasından addettiği, bu yüzden Berlin ve Viyana sefirlikleriyle bir daha dönmek üzere memleketten uzaklaştırdığı Sadullah Paşa (ö. 1881)¹ ile 93 Savaşı'nın müsebbibi olarak gördüğü ve son derece nefret ettiği Mithad Paşa ve "süfelâ-yı meşhûreden" Namık Kemâl Bey (*Hâtırât*, s. 123) gibi daha bir dizi benzerleriyle aynıdır.

1 Hayat hikâyesi için bk. Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası yayını, İstanbul 2011, 488 sayfa. Tanıtım: Kemal Beydilli, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXVIII (2011), 199-205).

Eğimli Said Paşa, İstanbul'daki Mühendishane-i Berrî'den mezun olmuş (1848), muallim muavini olarak vazifeye başlamış, 1854'te mühendislik tahsili için Edinburgh Üniversitesi'ne gönderilmiştir. 1859'da döndüğünde başta demiryolu, tüfenkhaneler, tersane olmak üzere çeşitli sahada eğitim görmüş olarak binbaşı rütbesiyle Mekteb-i Bahriye'de vazifeye başlamıştır (Ağustos 1860). Sipariş edilen silahların denetimini sürdürmek üzere 1863-1867 arasında tekrar İngiltere'de bulundu. Uzun seneler İngiltere'de ikameti ve orada eğitim görmüş olması sebebiyle ayrıca *İngiliz* lakabıyla da anılan Said Paşa, II. Abdülhamid'in güvendiği ekip içinde yer alan Tophane Nazırı Ahmed Fethi Paşa'nın damadı ve Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan ile evli bulunan Mahmud Celeddin Paşa'nın eniştesi olması hasebiyle saraya yakın nüfuzlu bir ailenin mensubu olarak daha tahta çıkmadan genç hükümdarın dikkatini çekti. İngiliz dilini iyi bilmesi sebebiyle cülûsundan kısa bir zaman önce kendisini Mabeyn-i hümayûn'da görevlendirme niyetinde olduğunu duyurdu, tahta çıktığında (31 Ağustos 1876) mâbeyn feriki sıfatıyla Abdülhamid'e en yakın olanlardan biri olarak vazifeye başladı. Hazırlanmakta olan anayasa taslakları üzerinde çalıştı, devletin resmî dilinin Türkçe olduğuna dair maddenin oluşmasında etken oldu, padişaha istediği kişiyi yurt dışına sürgün etme yetkisi veren 113. maddenin keyfi tasarrufa yol açabilecek tarzdaki kaleme alınış şekline karşı çıkma cesaretini gösterdi (*Hâtîrât*, s. 15-16). Said Paşa, fikirlerini açıkça söyleyen "*medenî cesaret*" sahibi bir devlet adamı olduğunu padişaha yaptığı uyarılarıyla gözler önüne sermiş, onun giderek artarak ve bir hastalık haline dönüşen yersiz şüphe ve vehmine dikkatini çekmekten kaçınmamıştır.

Mithad Paşa'nın sadareten azli ve sürgün edilmesi hadisesinde (5 Şubat 1877) en önemli rol Said Paşa tarafından oynandı. Paşanın elinden sadaret mührünün bir hadise çıkmasına meydan vermeden alınması ve hazırlanan gemiye bindirilerek Brindisi'ye uğurlanması işinde gösterdiği başarıyı II. Abdülhamid övgülerle karşıladı (*Hâtîrât*, s. 19, 127-128). Said Paşa, Rus savaşına karşıydı ve bunun bir felaket olacağını görmekteydi. Ordunun hazır olmadığı gerçeğini gösterebilmek amacıyla Seraskerlikten harb planlarını istetmesi ve her iki tarafın tahmini kuvvetlerine yer verilen bir varakadan başka bir şeyin takdim edilememesi, içinde bulunulan durumun vahametini genç padişaha göstermekteydi (*Hâtîrât*, s. 20, 140-142). Savaş esnasında ayrıca önce vekâleten ve daha sonra asâleten Bahriye nezâretini de üstlendi (Temmuz / Aralık 1877). Savaşın ağır bir hezimetle sonuçlanması aşamasında Rus tehdidi altına giren İstanbul'un selâmeti için İngiliz yardımının teminine çalıştı ve İngiliz gemilerinin Marmara'ya girmesiyle Rusların şehre asker sokmalarının önünün kesilmesinde etken oldu. 11 Ocak 1878'de vezâretle mâbeyn müşîrlüğüne getirilmiş olarak Abdülhamid'in yanında en yüksek

mertebeyle erişmiş oldu. İkbâl devri Ali Suâvi vakasına kadar (21 Mayıs 1878) devam etti ve bu olaydaki mutlak sadakatli tutumuna rağmen yanlış anlaşılmiş olarak genç padişahın şüphelileri arasında yer aldı. (*Hâtîrât*, s. 218). Said Paşa'nın, mesnedsiz şüphe ve vehmini doğrudan Abdülhamid'in yüzüne söylemekten çekinmemiş olması, muhakkak ki suçsuzluğundan ve samimi bir sadakat içinde bulunmasından kaynaklanmaktaydı. İkisi arasında geçen konuşmalardan bizzat Abdülhamid'in bu kötü huyunu kabul etmiş olması ("*Vâki'â âdetim böyledir, bunun sebebi dahi şudur (...)*") belgesel değerinde bir itiraf olmakla beraber, bunun sebebi olarak anlattıklarına hâtîrâtta yer verilmemiş olması önemli bir kayıptır (s. 223).

9 Haziran 1878'de mâbeyn müşirliğinden azl olunan Said Paşa, bundan sonra, İngiltere'deki tahsiliyle alakasız, adı konulmamış bir sürgün cezasına çarptırılmış olarak sıradan bir dizi vilayette valilik yapmak zorunda kaldı. 11 Haziran'da Ankara valiliğine atandı ve üç gün içinde hareket etmesi istendi. Daha sonraları Kastamonu (Kasım 1878), Halep (Eylül 1879), Konya (Mart 1881) gibi vilayetlere tayin edildi, büyük ölçüde sağlık sorunlarıyla uğraştı. Bu dönemde müdahil edildiği en önemli mesele ahalisinin "*hal-i vahşiyette*" olduğu tesbitini yaptığı ve "*dünyada böyle murdar ve karîhül-manzara bir mahal yoktur*" dediği (s. 445) Zeytin'deki Ermenilerin ayaklanmasıyla ilgilidir (1879). Meselenin çıkışı, çözümü, bölgeye dair verdiği bilgiler özgün ve değerlidir (s. 445). Said Paşa'nın hâtîrâtında hizmet gördüğü yerlerin fizikî, iktisadî ve beşerî coğrafyasıyla ilgili önemli anlatımlarda bulunması, istatistikî veriler içeren ayrıntılı dökümler vermesi, eserinin tarih kaynağı olarak değerini daha da arttırmaktadır. 1863-1864 yıllarında yaşanan ve binlerce insanın ölümüne, mevcudun tamamına yakın oranda hayvan telefâtına yol açmış olarak büyük yıkım getiren kıtlığın yaralarını saramayan ve "93 Savaşı" felaketinin dolaylı etkileri altında ezilen İç Anadolu bölgesinin gözlerden gizlenemeyen zaruret ve sefaleti, halkın sıkıntıları, bir yerden bir yere gitmenin günler süren eziyeti, olmayan yol ve benzeri güzergâhın utanç veren hali, hülâsa geri kalmışlığın bütün arazları hâtîrât zemininin hakim dokusunu oluşturur.

Said Paşa'nın hâtîrâtı bazı önemli devlet belgelerini de ihtiva eder. Rus savaşını sona erdirmek üzere 31 Ocak 1878 tarihinde yapılan *Esâs-ı Sulh Protokolü* (s. 183-184) ve Edirne Mütârekesi (s. 185-189), Ayastefanos Önbarışı (*Mu'âhede-i evveliyyesi*, s. 195-209), 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması (s. 253-273), 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs'ın İngiltere'ye devrine dair iki devlet arasında yapılan ittifâk antlaşması (s. 240-243), 23 Aralık 1876'da ilân edilen anayasanın (*Kanûn-i esâsî*) metni (s. 275-290) ve padişahın bu münasebetle ısdâr ettiği *Hatt-ı Hümayûn sureti* (s. 273-274) ve 13 Aralık 1877'de meclisin açılışı münasebetiyle

a'yan ve meb'ûsâna hitaben okuttuğu nutuk (*Nutk-ı hümayûn sureti*, s. 172-174) bunların arasında yer alır.

Pek uzun sürmeyen çeşitli valilikleri, hizmetten ziyade bulunduğu yerlerin havasından-suyundan, kendisini rahat uyutmayan pire, tahtakurusu, tatarcık haşarâtından, yakalandığı çeşitli hastalıklardan, şikayetlerle ve bir an evvel daha uygun bir başka yere tayin edilme niyâzının uzun yazışmalarıyla geçer. Bunlara genelde hemen cevap verilmez. Ailesinin yanında olmaması buralardaki hayatını daha da çekilmez kılar. Paşa'nın memuriyet mahallinin değiştirilmesine dair yaptığı sayısız müracaatlarını dikkate almayan devlet hakkındaki yargıları, benzer bir akıbet içinde hayatına gurbette kendi eliyle son veren Sadullah Paşa'nın çaresizliğiyle örtüşür:

“*Ne zâlim devlettir ki bir âdemi istemediği memûriyette cebren kullanılmasını tecvîz olunuyor*” (s. 473).

“*Bizim devlet kadar müstebid ve merhametsiz bir devlet tasavvur edemem*” (s. 477).

Müstebit ve *zâlim* sıfatlarının adı açıkça anılmamış olmakla beraber, vehminde mimlenmiş bir şahsiyet olarak kendisiyle ilgili her türlü kararın nihaî onay sahibi olan bizzat padişahı da içine aldığı açıktır.

Said Paşa'nın *Jurnal* olarak adlandırdığı hâtırâtının 1876-1880 yılları arasındaki kayıtlarını içeren birinci ve ikinci ciltleri (*cüz*) yazma olarak Koç Üniversitesi Kütüphanesi Fuat ve Nesteren Bayramoğlu Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Eserin daha sonraki senelere ait kayıtları içeren beş cildi daha mevcuttur. Eserin toplam yedi cilt (*cüz*) olduğu belirtilmektedir (Davut Erkan, “Jurnal hakkında notlar”, *Hâtırât*, s. 5). Hâtırât dili değiştirilmeden ve herhangi bir sadeleştirmeye tâbi tutulmadan yayınlanmış olup, bu durum yapılan yayının doğrudan kaynak olarak kullanılmasına olanak vermektedir.

2005'te Marmara Üniversitesi'nde “*Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi (1520-1537)*”, yazma metnini yüksek lisans tezi olarak hazırlayan ve “*Sadrâzam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*” adı altında ilgili yazma metni başarıyla yayınlayan (İstanbul 2007) Davut Erkan, bu her üç çalışmada da yazma halindeki Osmanlıca metnin tüm problemlerini halletmiş ve kaynak değeri yüksek sağlam bir eser takdim etme ustalığını gösterebilmiştir. Kendisini bu başarısından ötürü kutlarız.

Said Paşa'ya dair Arşiv malzemelerinden de istifadeyle ve jurnaldeki kayıtlar da takip edilmek kaydıyla hayatıyla ilgili ayrıntılar bir araya getirilmiş ve paşanın sağlam bir biyografisi çıkartılmıştır. Bu kısım eserde “*Said Paşa'nın Hayatı*” başlığı altında toplanmıştır (s. 7-50). Davut Erkan paşanın biyografisini ayrıca,

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde (XXXIV, 574-575) madde olarak ve *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'nde (XXXV, 33-80), gayet hakim olduğu Osmanlı arşiv belgelerinin katkısıyla mükemmel bir incelemede etraflı olarak ele almıştır.

Said Paşa 1875-1879 seneleri arasında süre gelen Zeytun'daki Ermeni hadiselerine jurnalinde geniş bir yer ayırmıştır. Davut Erkan, bu kayıtlardan hareketle meseleyi çeşitli yayınlar ve arşiv belgeleri ışığında müstakil bir inceleme halinde işlemiş ve konuyla ilgili özgün ve değerli bir araştırma meydana getirmiştir (s. 50-74).

Eserde ayrıca paşa ile ilgili çeşitli arşiv belgelerinin görüntülerine yer verilmiş bulunmaktadır: paşanın fotoğrafı, mührü, II. Abdülhamid'in kendisine hediye ettiği III. Selim'e ait kılıcın resmi, II. Mahmud türbesinde yer alan kabri ve mezar taşı kitabesinin metni bunlar arasındadır. Eser, sağlam bir dizin ile kullanılan arşiv malzemelerini, makale ve eserleri içine alan bir kaynakça ile sona ermektedir (s. 592). Eserin kapak resmi, paşanın Edinburgh Üniversitesi'nde geçirdiği talebelik ve gençlik yıllarına ait olması bakımından her haliyle ilgi çekicidir.

Çalışmanın, “*ellerindeki belgeleri paylaşma duyarlılığını ve nezaketini gösterecek çok önemli bir Osmanlı bürokratının hayatının bilinmesine ve anlaşılmasına sundukları katkılardan dolayı*” paşanın ahfâdından sayın Rüya Mocan ve sayın İlhan Nebioğlu'na ithâf edilmiş olmasını Davut Erkan'ın zarâfetinin bir göstergesi olarak kabul etmekteyiz ve aile fertlerinin muhafaza etmekte oldukları sair belgeleri tarihçimizin güvenilir ve yetkin ellerine teslim ederek, yakın dönem tarihimizin aydınlanmasına katkıda bulunmalarını, hâsseten Eğinli Said Paşa ve Tophane Nazırı Fethi Paşa gibi önde gelen devlet adamlarının ahfadı olma saygınlığına yakışan bir davranış olmak üzere hararetle tavsiye etmekteyiz.

Kemal Beydilli